

РЕЦЕНЗІЯ

**кандидата філософських наук, старшого дослідника Антіпової Ольги
Петрівни на дисертацію Шершель Ольги Вікторівни
на тему «Філософсько-правові засади обмеження прав і свобод людини»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії у галузі знань
08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»**

Ступінь актуальності обраної теми дослідження. Глобалізаційні тенденції, якими означена світова культура, прискорені темпи становлення інформаційного суспільства якісно трансформують концептуальні засади філософії прав людини. Крім того, під тиском цифрових технологій по суті виникає новий соціокультурний простір, у межах якого не лише зберігаються та передаються знання попередніх поколінь, а й генеруються нові ідеї, створюються теорії, поняття, концепти, що визначають стратегію подальшого розвитку людства. Актуалізується проблема визначення меж правового регулювання сфери прав і свобод людини. Надмірне втручання у свободу людини призводить до небажаних, а нерідко, у крайніх виявах згубних результатів. Як зазначено в дисертаційній роботі (с. 73), завдяки утвердженню гуманістичних ідей, науково-технічному прогресу зменшується обсяг обмежень прав і свобод людини. Серед іншого підвищується рівень забезпечення соціально-економічних прав, з'являються «нові права». Водночас поява нових прав, передусім цифрових і соматичних (трансплантація тощо), зумовлює активізацію втручання у сферу приватного життя, що призводить до обмеження приватності особи, виникнення морально-етичних дилем, зокрема щодо захисту геному людини від протиправного втручання.

За таких умов наукову спільноту цікавлять не стільки правові, скільки філософсько-аксіологічні, моральні властивості конкретних прав людини. Тож важливим є наукове осмислення питання меж втручання у свободу людини, вироблення власне термінології з цього питання в межах національних мов, зокрема з урахуванням мультилінгвізму філософського дискурсу (інтенсифікації міграційних процесів). У постійному прагненні до такого «оновлення» власне й полягає сутність діяльності науковця.

Отже, дослідження філософсько-правових засад обмеження прав і свобод людини відповідає потребам сучасної науки.

Наукова обґрунтованість отриманих результатів, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Вивчення дисертації та наукових публікацій засвідчує логічну структуру роботи, що дало змогу здобувачці всебічно й повно дослідити обрану тему в межах визначеного обсягу дисертаційного дослідження. Під час написання роботи проаналізовано достатню кількість джерел (287 найменувань), ґрунтовно та критично вивчено роботи науковців за напрямом, що дало змогу виконати поставлені завдання.

Аналіз анотації та тексту дисертації, змісту публікацій Ольги Шершель дають змогу дійти висновку, що сформульовані в роботі наукові положення, висновки та рекомендації достатньою мірою обґрунтовані та відповідають меті й завданням, викладені в загальних висновках і висвітлені в опублікованих працях. Висновки дисертаційного дослідження, за окремими розділами та загальні, достатньо аргументовані. Підтвердженням достовірності наукових положень і висновків, викладених у дисертації, є належна методологія дослідження, яку становлять філософські, загальнонаукові та спеціально-правові методи й підходи, використання яких зумовлено поставленою метою, завданнями, об'єктом і предметом дослідження. Вибір теми дослідження спонукав до застосування саме антропологічного підходу й конституювання цінності людини. Герменевтичний метод використано під час визначення правомірності обмеження прав і свобод людини (підрозділ 2.1). Історико-описовий та порівняльно-історичний методи застосовано в межах аналізу формування та еволюції поглядів на свободу, рівність, справедливість (розділ 1). Аксіологічний аналіз дав змогу визначити, що цінності і їх ієрархію необхідно враховувати під час вирішення питання щодо обмеження прав і свобод особи, зокрема такі цінності, як свобода, рівність, людська гідність (с. 42). Пошук компромісу між інтересами людини та суспільства, конфлікт між якими виникає під час здійснення правового регулювання суспільних відносин, зумовили потребу в дослідженні питання обмежень прав і свобод людини крізь призму

діалектики (розділ 2). Системно-структурний метод дав змогу визначити систему правових актів, що регулюють питання обмеження прав і свобод людини (підрозділ 2.2). Формально-логічний та структурно-логічний методи використано для виокремлення особливостей державної політики під час встановлення обмежень прав і свобод людини, міжнародних стандартів (розділ 3).

Емпірична база дослідження ґрунтується на узагальненні практики Європейського суду з прав людини, Конституційного Суду України, Верховного Суду. Нормативну базу дисертаційного дослідження становлять Конституція України, міжнародні правові акти, а також правові акти України, що засвідчує достатній рівень оволодіння методологією наукового дослідження.

Дисертаційна робота Ольги Шершель вирізняється самостійністю та завершеністю.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані в дослідженні положення та висновки, пропозиції і рекомендації щодо застосування природного праворозуміння як концептуально-методологічного підходу можуть бути використані в:

правотворчості – для підготовки проєктів нормативно-правових актів, стратегічних документів з питань захисту прав людини, проведення правової експертизи нормативно-правових актів, а також обґрунтування пропозицій щодо гармонізації вітчизняного законодавства з міжнародно-правовими стандартами;

практичній діяльності – у правозастосовній діяльності органів держави з метою дотримання принципу верховенства права, зокрема під час здійснення ними дискреційних повноважень; фізичними та юридичними особами для захисту їх прав і свобод (акт впровадження від Представника Президента України в Конституційному Суді України від 26 червня 2025 року);

науковій діяльності – для подальших досліджень проблематики прав людини (акт Національної академії внутрішніх справ від 25 липня 2025 р. № 142-нд);

освітньому процесі – під час вивчення навчальних дисциплін «Теорія права», «Філософія права», «Конституційне право» для підготовки методичних матеріалів, підручників, статей, навчальних посібників (акт Національної академії внутрішніх справ від 25 липня 2025 р. № 141-оп).

Оцінка змісту дисертації, її структури та рівня виконання поставлених завдань.

Дисертація характеризується логічним змістовим наповненням: чітко визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, наукове й практичне значення одержаних результатів, схарактеризовано методологічну основу дисертації, сформульовано наукову новизну, а також викладено основні положення, що виносяться на захист, наведено дані про їхню апробацію та публікації. Структура дисертації побудована логічно відповідно до поставлених завдань. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, які містять десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

В анотації у стислій формі представлено основні тези дисертаційного дослідження, наведено перелік публікацій, у яких викладено основні результати рецензованого дослідження. Анотація викладена українською та англійською мовами. Анотація дисертації відповідає її основному змісту, адекватно відображає основні положення дослідження. У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено ступінь її наукової розробки, зв'язок з науковими програмами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дисертаційного дослідження, емпіричну базу, сформульовано наукову новизну, практичне значення результатів та зазначено інформацію про апробацію дисертації.

Перший розділ присвячено питанням, пов'язаним з вивченням загальнотеоретичних підходів та концептуальних засад дослідження обмеження прав і свобод людини. Так, здійснено бібліографічний огляд досліджень обмеження прав і свобод людини (підрозділ 1.1), обґрунтовано вибір методології дослідження окресленого питання (підрозділ 1.2), надано історіографічний огляд обмеження прав і свобод людини (підрозділ 1.3).

Проаналізувавши дослідження вітчизняних учених щодо обмеження прав і свобод людини, Ольга Шершель зазначає, що вирішення питання щодо правомірності обмеження прав і свобод людини можливе лише в межах природного праворозуміння. Водночас у дисертації зазначено, що лише в разі крайньої несправедливості закону він може не застосовуватися, оскільки право є необхідним регулятором суспільних відносин і стабільність правової системи є однією з умов нормального функціонування суспільства. Це зумовлює під час дослідження обмеження прав і свобод людини, зважаючи на концепцію природності прав, використання надбання представників юридичного позитивізму. У цьому розділі на підставі історичного огляду проблеми обмеження прав і свобод констатовано, що створенню сучасного механізму захисту прав та свобод людини передував тривалий період рефлексії щодо понять свободи, рівності, справедливості, утвердження природності прав і свобод людини, а отже, неможливості їх свавільного обмеження.

У другому розділі дисертаційного дослідження авторка розкрила тему обмеження прав і свобод людини як вияв законів діалектики (підрозділ 2.1), досліджено обмеження прав і свобод людини за формою (підрозділ 2.2) та за змістом (підрозділ 2.3). Зокрема, у цьому розділі зауважено, що усунення суперечностей під час дослідження проблеми обмеження прав і свобод людини, пошук і знаходження балансу між інтересами людини й інтересами інших, суспільства та держави, наповнення змістом поняття справедливості, ураховуючи здобутки минулого, зумовлюють необхідність пізнання проблеми обмеження прав і свобод людини з погляду діалектики, яка визнає загальний зв'язок і взаємообумовленість явищ і є вченням про найбільш загальні закономірності та закони розвитку. Крім того, доведено, що природний підхід до прав і свобод людини зумовлює визначення їх сутності як критерію допустимості можливих їх обмежень. Формулювання, які містяться як у Конституції України, так і міжнародних документах, уможливають виокремлення елементів, крізь призму яких розкривається сутність права чи свободи людини, а саме через забезпечення особі: 1) свободи (можливість

вільного вибору з-поміж доступних варіантів поведінки, існування сфери життя, яка не регулюється правовими нормами); 2) гідного ставлення до людини (поваги, належного ставлення до неї); 3) вільного та всебічного розвитку особистості (наявність ефективного механізму для реалізації особою своїх можливостей); 4) рівності (ставлення «до однакового однаково»). У цьому розділі також зауважено, що обмеження прав і свобод людини встановлюються на підставі правового акта, який відповідає принципу правової визначеності як складової верховенства права (чітке, зрозуміле, однозначне, прогнозоване правове регулювання суспільних відносин); пропорційності (домірності) втручання.

Третій розділ дисертаційної праці присвячено дослідженню проблематики обмежень прав і свобод людини в сучасних умовах, зокрема надано характеристику обмеження прав і свобод людини в умовах глобалізаційних процесів (підрозділ 3.1), проаналізовано особливості практики обмеження прав і свобод людини в сучасній Україні (підрозділ 3.2), обмеження прав і свобод людини як захід захисту національної безпеки України (підрозділ 3.3). Так, у цьому розділі констатовано, що встановлення міжнародних стандартів у сфері прав людини не виключає існування в конкретній країні власних підходів щодо обмеження прав і свобод людини, ураховуючи її історичний розвиток, що охоплюється таким поняттям, як «конституційна ідентичність». Простір обдумування не може бути застосований щодо захисту від катувань і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження; заборони рабства та примусової праці. У цьому розділі проаналізовано проблемні питання встановлення обмежень прав і свобод людини в сучасній Україні. Також окремо досліджено обмеження прав та свобод людини в інтересах національної безпеки, з акцентом на єдності трьох об'єктів захисту національної безпеки – людини, суспільства та держави.

Робота відповідає вимогам, які висуваються до дисертаційних досліджень. Оформлення дисертації та анотації відповідає вимогам, які висуваються до таких робіт. Структура дисертації та зміст її підрозділів

забезпечили розкриття мети наукового пошуку та виконання поставлених авторкою завдань дослідження.

Оцінка оформлення дисертації. Дисертацію подано у вигляді спеціально підготовленого рукопису державною мовою, вона відповідає Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 № 40 (зі змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31.05.2019), має обсяг основного тексту – 170 сторінок, що повністю відповідає пункту 6 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 № 44 (зі змінами).

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій в опублікованих наукових працях. Результати дослідження Ольги Шершель висвітлено в 6 (шести) статтях, опублікованих у журналах, визнаних Міністерством освіти і науки України науковими фаховими виданнями з юридичних наук категорії «Б», у 4 (чотирьох) працях апробаційного характеру. Опубліковані праці повністю відображають основний зміст дисертаційної роботи та відповідають вимогам пункту 8 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 № 44.

Дисертація та опубліковані праці засвідчують, що їх авторка провела ґрунтовне наукове дослідження й попередньо належним чином оприлюднила отримані результати.

Відсутність порушення академічної доброчесності. Дисертаційна робота є самостійним науковим дослідженням, у якій відображено власні ідеї та напрацювання авторки, що дозволило виконати поставлені в роботі завдання. Дисертаційна робота містить теоретичні положення та висновки, сформульовані

дисертанткою особисто. Використані в дисертаційній роботі ідеї і положення науковців мають відповідне посилання та використані з метою підкріплення ідей авторки. Під час вивчення змісту дисертації та наукових публікацій Ольги Шершель не виявлено фактів академічного плагіату, фабрикації та фальсифікації.

Наукова новизна положень і висновків дисертації полягає в тому, що представлена робота є першим комплексним аналізом філософсько-правових засад обмеження прав і свобод людини в межах інтегративних понять сутності права чи свободи людини та «образ людини». У дисертації на основі системного вивчення проблем наукового, нормативного та практичного характеру запропоновано визначення сутності права чи свободи людини, форм обмеження прав і свобод людини та їх класифікацію, вимог до правомірного обмеження прав і свобод людини. У результаті дослідження обраної теми здобувачкою особисто отримано низку нових положень, які виносяться на захист, зокрема:

вперше:

— доведено, що для вирішення питання щодо правомірності обмеження прав і свобод людини необхідним є виокремлення їх сутності, ураховуючи «образ людини». «Образ людини» формують конституційні цінності, зокрема положення Основного Закону України, які закріплюють права та свободи людини. Конституція України не є повністю нейтральною в ціннісному визначенні прав і свобод людини: обмеження одних прав і свобод людини здійснюється у зв'язку з необхідністю реалізації/захисту інших, забороняється обмеження окремих прав і свобод в умовах воєнного та надзвичайного стану тощо. З огляду на це, «образ людини» дає змогу визначити місце права чи свободи людини в системі інших прав і свобод. Сутність прав і свобод людини формалізується в їх змісті та обсязі;

— встановлено, що обраний як основа політичної та правової системи держави підхід до встановлення прав і свобод людини, який базується на позитивістському підході, і відсутність ефективних демократичних інститутів може призвести до утвердження тоталітарного режиму;

– доведено необхідність під час дослідження теми обмеження прав людини застосувати методи, характерні як для природного, так і позитивістського праворозуміння;

– доведено, що вибір форми обмежень прав і свобод людини обумовлений метою запровадження таких обмежень, акцентовано на важливості своєчасної зміни «застарілої» форми на нову, залежно від обставин (економічних, соціальних, природних та інших чинників);

– запропоновано виокремити як окрему форму обмеження прав і свобод людини – скасування складового конституційного права людини, не конкретизованого в Конституції України;

– обґрунтовано, що обмеження прав і свобод першого покоління (особистих і політичних), а також права власності має здійснюватися передусім з огляду на необхідність «мінімального втручання в реалізацію цього права (свободи)»; соціально-економічних прав і свобод – з дотриманням принципу «забезпечення обов’язкового мінімального рівня»;

удосконалено:

– узагальнення підходів вітчизняних науковців до визначення поняття «обмеження прав і свобод людини», згідно з яким його розглядають як: 1) звуження їх змісту й обсягу; 2) обмеження їх реалізації; 3) втручання (обмеження) в автономію/свободу людини; 4) порушення сутності права;

– дослідження обмежень прав і свобод людини шляхом введення понять «правомірні» та «неправомірні» обмеження. Правомірні обмеження – це закріплені в законі можливості особи, які не порушують сутності права або свободи та відповідають акту, який міститься вище в ієрархії правових актів;

– визначення сутності права/свободи та критеріїв правомірних обмежень прав і свобод людини. Сутність прав чи свобод людини визначається з огляду на можливість забезпечення: 1) свободи (дій) особи (як захист від втручання); 2) вільного розвитку (закріплення механізмів (процедур), які створюють реальні можливості для здійснення прав і свобод); 3) гідності (поваги до особи); 4) рівності;

– тлумачення критеріїв щодо правомірного обмеження прав і свобод людини, яке передбачає вимоги: 1) щодо якості закону (зокрема, який відповідає принципу правової визначеності як складової верховенства права); 2) пропорційності (домірності) втручання у свободу особи, не порушуючи сутності права і свободи людини;

– визначення системи правових актів, які передбачають обмеження прав і свобод людини. Зауважено, що обмеження прав і свобод людини встановлюються в Конституції України та законах і регулюються прийнятими на їх підставі підзаконними правовими актами, у яких визначається механізм застосування таких обмежень;

дістали подальшого розвитку:

– пропозиції щодо заміни формулювання в Конституції України «не допускається звуження змісту та обсягу наявних прав і свобод» на «сутність права і свободи людини не може бути порушена»;

– розв’язання теоретичної проблеми застосування принципу верховенства права шляхом виокремлення відповідних тенденцій і необхідність об’єднання в цьому понятті формальних (дотримання належної процедури прийняття) та змістових вимог (вимог щодо змісту, які трактують the rule of law як панування прав людини);

– ідеї щодо впливу наукової доктрини й практики Конституційного Суду України та судів системи правосуддя в Україні на формування законодавства стосовно обмеження прав і свобод людини;

– аналіз дискреційних повноважень суб’єкта правотворчої діяльності під час встановлення правомірного обмеження особистих, політичних, соціально-економічних і культурних прав;

– проблема співвідношення необхідності дотримання міжнародних стандартів у сфері обмеження прав і свобод людини та «конституційної ідентичності»;

– застосування концепції воєнничої демократії у встановленні обмежень в інтересах національної безпеки та обґрунтування того, що такі обмеження

обумовлені передусім ідеєю захисту прав і свобод людини та, відповідно, суспільним інтересом.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Віддаючи належне здобуткам дисертаційного дослідження Ольги Шершель, слід звернути увагу на деякі висновки і твердження, що викликають певні сумніви, недостатньо обґрунтовані положення тощо.

1. У дисертаційній роботі зауважено, що важливо не лише встановлювати обмеження прав і свобод відповідно до принципу верховенства права, а й необхідно сформувати в людини усвідомлення необхідності існування таких обмежень. Тоді й особа, яка має більше можливостей (наприклад, матеріальних), добровільно відмовиться від окремих своїх благ на користь більш вразливих осіб.

У зв'язку цим доцільно було б зазначити, що в сучасних реаліях ідеологічна складова освіти за значущістю не поступається іншим її компонентам (нормативному, інформаційному, практичному, інноваційному тощо). Адже ідеологія здатна поширювати ідеї в інтересах суспільства, національного відродження, забезпечувати системним баченням завдань власного розвитку, вказувати шляхи й засоби їх виконання, а отже, сприяти становленню високопрофесійних правників, стійких у національно-патріотичних прагненнях правоохоронців.

2. У дисертаційному дослідженні аналіз філософсько-правових засад обмеження прав і свобод людини здійснюється в межах інтегративних понять сутності права чи свободи людини та образу людини. Слід зауважити, що нині національні філософські терміносистеми як ніколи активно збагачуються. З одного боку, це, звісно, слугує плідним джерелом збагачення будь-якої мови. З іншого – це спричиняє певні проблеми у виробленні оригінальної, питомо національної філософської термінології. З огляду на зазначене, хотілося б почути пояснення щодо використання цих понять.

3. У роботі зауважено, що актуальним під час дослідження міжнародних стандартів у сфері прав і свобод людини є питання щодо ідентичності, яка

відіграє роль своєрідного «бар'єра» щодо співвідношення між національним правом і міжнародним правом. Безперечно, людство як біологічний вид не є однорідною соціальною групою, оскільки кожна культура реалізує специфічний набір соціальних практик конкретної спільноти. Нація тут виступає як історична спільнота; вона більш-менш інституційно структурована, займає певну територію з окремою мовою та культурою; відмінність від інших культур та унікальність проголошуються і виявляються переважно в приватному житті. З огляду на це, робота мала б додаткові переваги, якби це питання було розкрито більш розгорнуто.

Водночас слід зазначити, що висловлені зауваги не ставлять під сумнів отримані наукові результати Ольги Шершель, а радше мають рекомендаційний характер. Виконане дослідження є актуальним і враховує потреби часу, містить елементи наукової новизни та практичну цінність, вирізняється самостійністю ідей та оригінальним авторським підходом.

Висновок про відповідність роботи вимогам, установленим МОН України: дисертація на тему «Філософсько-правові засади обмеження прав і свобод людини» є завершеною, комплексною, самостійно виконаною кваліфікованою науковою працею. Представлена робота характеризується необхідними для такого дослідження компонентами, а саме містить критичний аналіз наукового доробку попередніх дослідників, органічне поєднання різних методів доктринального пізнання, звернення до досягнень різних галузей права. У дисертації сформульовано низку важливих наукових пропозицій та рекомендацій для правозастосовної діяльності, які в сукупності розв'язують важливу теоретичну та практичну проблему. Дисертація відповідає спеціальності 081 «Право», а за своєю актуальністю, ступенем новизни, постановкою та способом вирішення поставлених питань, теоретичним і практичним підґрунтям та обґрунтованістю одержаних результатів відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого

постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 № 44, та наказу МОН України «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» від 12.01.2017 № 40 (зі змінами від 12.07.2019), а її авторка, Ольга Шершель, заслуговує на присудження ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

**Рецензент –
завідувач редакційно-видавничого
відділення відділу організації наукової
діяльності Національної академії
внутрішніх справ, кандидат філософських
наук, старший дослідник**

Ольга АНТИПОВА

